

ФІЛОСОФІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СИНТЕЗ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тема роздумів, які я хотів би оприлюднити з огляду на питання нашої конференції, стосується філософії у двох взаємопов'язаних контекстах. Філософії як непрофільної дисципліни в економічному виші — яка її роль, яка в ній потреба, в якій формі вона може бути і корисною, і глибокою, і доступною для студента, як викладач філософії може реалізувати себе як мислитель-дослідник в університеті як освітньому і науково-дослідному центрі. І філософії вищої освіти як системи осмислених визначальних принципів, які задають цінності та спрямованість університетської освіти як такої. Ці питання вочевидь тісно пов'язані, позаяк перше прямо зумовлене тією відповіддю, яку ми даємо на ключове питання: а в чому власне якісна специфіка університетської освіти, освіти вищого рівня?

Вочевидь, що систему освіти слід розглядати як форму розширеного відтворення особистості — людини, що є носієм соціальних ролей і активним суб'єктом соціальної дії. Таке відтворення не зводиться тільки до набуття людиною готовності до певної професійної діяльності, але й ширше — її здатності взаємодіяти в системі цінностей суспільства в ролі суб'єкта, який ці цінності відтворює, а може й генерує нові. В освітній системі людина набуває не лише знань, але й певного соціального капіталу — специфічних навичок, які вплетені в сукупність її безпосередніх соціальних зв'язків і виражаються у здатності ефективно взаємодіяти в кооперативній єдності з іншими, вміння протистояти маніпуляціям і в той же час забезпечувати свої інтереси.

І ось тут потрібно окреслити визначальну специфіку рівнів середньої, спеціалізованої професійної та вищої університетської освіти. Остання вирізняється на наш погляд в трьох ключових моментах.

Перше. Якщо середня освіта є своєрідним спільним знаменником, нормою знань для даної спільноти, яка служить і певною точкою відліку, і бажано, щоб середня освіта була б якомога більш масовою, загальною для всіх дієздатних членів суспільства, то вища університетська освіта є принципово ексклюзивною, це — штучний продукт. Фахівець з університетською освітою, особли-

во в сучасних умовах стрімкого зростання доступності інформації, темпів її обігу — це передусім носій унікального профілю знань, комплексу відмостей. Сьогодні ніхто не може знати все навіть у досить вузькій галузі. І через те формуються розриви в світогляді як суспільному продукті — він стає надто фрагментарний, дезінтегрований. Перевага університетської освіти якраз в тому, що носій її зв'язує ці фрагменти, одначе не масово, уніфіковано — а по своєму, в своєму власному індивідуальному профілі споживання відомостей. Уніфікація вищої освіти — це шлях до її знищення.

Друге. Вища університетська освіта — це передача, трансляція у культурному досвіді не загально-відомого, усталеного, а передусім творча апробація інновацій. Звісно, щоб сприймати і брати участь у роботі на передньому краї науки, технологій потрібно мати ґрунтовну попередню базу, одначе однієї цієї бази не досить — вища освіта втрачає свій сенс, якщо фахівець у ході її отримання не долучається до останніх новацій. Якщо спеціалізована професійна освіта — це так би мовити відібране «золото» досвіду, законсервоване для його точної передачі, то вища освіта принципово має не консервативний характер. Це трансляція «гарячих» знань. Це можливо в сучасних умовах тільки тоді, коли викладач є виробником знань, а не тільки їх оформлювачем, і — що важливо — студент долучається до цього виробництва. Університетська освіта це передусім форма партнерства двох поколінь — попереднього, яка виробило передостанні знання і того, яке вироблятиме останні, найновіші на сьогоднішній день; партнерство без посередників. Власне й не дивно, що саме цей критерій приймається як ключовий у найзначиміших рейтингах університетів.

І третє, напевно найважливіше. Про це не люблять говорити з огляду на ідеї рівності, але не сказати про це — значить випустити суть. Вища освіта — це елітарна освіта. Це не тільки знання як такі — це форма стратифікації суспільства. Університетська освіта — це певний тип цінностей, які здатен створювати і споживати представник цієї верстви і це той статус, який забезпечує певні привілеї і відкриває можливості. Та жага, з якою сьогодні масово в Україні батьки хочуть дати дітям вищу освіту насправді пояснюється зовсім не прагненням до знань як таких — це нутряне чуття того, що в такий спосіб статус чада зросте, це бажання вибитись «в пани». Але вочевидь, всі панями бути не можуть. І як тільки в освіті вищого рівня зникає елітарний компонент — вона девальвується. Якщо корона продається в будь-якому кіоску, то

вона перетворюється в біжутерію. Університетська освіта не може бути простою, легкою, доступною всім. Вона лише для кола обраних. Конституційна норма доступності освіти має стосуватись тільки того, що за своїм походженням, — етнічними, статевими, расовими тощо ознаками людина не може позбавлятися права на участь у цій гонці. І в тому числі суспільний інтерес ще й у тому, що майновий статус батьків як єдиний критерій добору знижує якість еліти; еліті потрібне завжди вливання нової крові. Інакше, й історія це засвідчує, — вона швидко вироджується. Але й так само деградує суспільство, в якому немає чіткої соціальної ієрархії, розмиті й знецінені статусні ролі. Така спільнота впадає в більш примітивну, мавпячу, зграйну форму ієрархічних стосунків, де на перший план виходить безжальна жорстокість, «понти» і свавільна безпринципність.

Елітарний характер вищої освіти неодмінно включає в себе формування певних корпоративних цінностей, духу взаємної відповідальності, довіри, специфічних норм честі. Це також і певний тип смаків, манер, які вводять людину в коло споживання елітарних форм культури, які самі по собі таким чином стають маркерами належності до відповідного кола. Характерною особливістю знаних американських університетів, корифеїв європейської університетської освіти є і те, що формуванню корпоративної етики, командного духу там надається чи й не вирішального значення. Це й не дивно, бо для університету соціальний капітал чи не найпершу роль. Випускники, які посідають високі місця, стають заможними і впливовими і зберігають при цьому відданість своєму університету — це найкращий ресурс для його розвитку.

І в цьому контексті важливо що університет — це не просто заклад, який надає послуги. Це — бренд.

Й от саме час спитати себе: навіщо потрібна філософія в університеті і яка філософія нам потрібна. Орієнтація виключно на курс філософії як на певний уніфікований, спрощений набір, часто-густо вихолощених змістовно, схематизованих відомостей вочевидь її знецінює. Звісно, певна норма, певна філософська пропедевтика необхідна як загальна норма університетської освіти. Але за своєю природою філософія як ніяка інша дисципліна уособлює в собі дух університету. Це певною мірою тестова дисципліна. На своєму досвіді я переконався в одній простій формулі оцінки потенційної успішності студента — якщо він на першому курсі отримує заслужену відмінну оцінку з математики й філософії — це практично гарантія, що він успішно справиться з усією програмою і буде серед кращих студентів. Схильність до філосо-

фії взагалі вказує на незашореність, відкритість розуму, охочість людини до понятійного аналізу, інтерес до дискусійних, спірних відомостей, просто на інтелектуальні й естетичні цінності. Не дивно й те, що багато успішних бізнесменів, управлінців, економістів часто виявляють прагнення до філософських рефлексій.

Було би, одначе, наївно й безпідставно прагнути до певної «філософізації» економічної підготовки; саме по собі зростання кількості годин в навчальному плані тут не діятиме продуктивно. Важлива передусім системність включення філософського компоненту освіти — від першого курсу до кандмінімуму — його чітка орієнтація на формування корпоративного університетського духу, відповідність запитам сьогоденних актуальних дискусій, формування навичок критичного мислення, світоглядного синтезу, вміння оперувати складними смисловими контекстами, працювати в сфері слабкоструктурованих проблем. Філософія — це передусім з практичної точки зору вміння ставити проблему і бачити її в ширших зв'язках, аніж просто констатувати певні труднощі.

Це, в свою чергу, ставить нині значно вищі вимоги до викладача філософії. І тут принципово важливий момент на нашу думку — це авторизація філософських дисциплін. Вочевидь, викладач філософії буде спроможним тільки тоді, коли він торкається в курсі тих тем, які є продуктом його власного осмислення, глибокого аналізу. Вчитись філософії є сенс тоді і тільки тоді, коли ти стикаєшся з носієм власної думки, а не тим, хто переповідає якусь схему. До того ж, такі схеми часто виглядають як класифікація жанрів музики для людей, які музику ніколи не чули. І получається, що студент тараторить про матеріалізм та ідеалізм, одначе не спроможний часто-густо сформулювати, якої ж проблеми стосуються ці альтернативні позиції, про що власне сперечаються? Така «філософія» годиться тільки розгадування кросвордів.

Власне, у цьому моменті співпадає інтерес університету, який синтезує науково-дослідницьку і науково-педагогічну роботу, і викладача, який хоче реалізуватись як фахівець, що апробує в студентському середовищі концептуальні ідеї, заохочує їх до співтворчості. Авторизація курсів не означає повного безладу в програмах, як часто про це думають.

Оптимальний, на нашу думку варіант був би таким: це стадіальне вивчення філософії упродовж всього терміну навчання. При цьому тут — так само як у фізичній культурі, бо філософія це передусім культура мислення і почуттів, краще довше і помалу, аніж зразу і багато.

Корпус філософських знань для економічного університету, як думається, найкраще формувати не нагромаджуючи всі дисципліни на першому курсі, а розподілити їх на чотири чи три, орієнтуючись на базові дисципліни: прикладну логіку, метою якого є формування навичок критичного мислення, аналізу складної інформації, участі в конструктивній дискусії; причому такий курс повинен бути орієнтований саме на вироблення спеціальних навичок, які легко конвертуються в необхідні складові у підготовці з інших дисциплін й шліфуються надалі; прикладна етика для економістів й управлінців, із зосередженням на спеціальні проблемні кейси — реальні конфліктні ситуації, в яких компонентом виступають моральні дилеми; пропедевтичний курс філософії, який відповідає вимогам держстандарту і ознайомлює з колом філософських проблем, курс вибіркового курс «Цінності європейської цивілізації» та авторський курс для поглибленішого вивчення, який мав би стати квінтесенцією у цьому ряді. Такий курс мав би поєднувати як інтереси викладача, так і специфіку підготовки саме на даному факультеті; зміст його узгоджувався саме з факультетом на відповідній вченій раді. Таким чином, формувалися б спеціалізовані курси для майбутніх юристів, банкірів, фахівців з міжнародних економічних зв'язків, з управління кадрами, кібернетиків тощо, у кожному випадку зі своїм корпусом складових. Причому цей курс мав би бути орієнтований саме на тих студентів, які планують навчатись у магістратурі і в перспективі в аспірантурі. Цей курс включав би в себе реальну наукову роботу студента та викладача і має бути орієнтований на таку співпрацю, в якій ці інтереси поєднувались. Модульний склад такого курсу міг би включати і як ті дисципліни, які вже напрацьовані — філософія культури, філософія глобальних проблем, соціальна філософія, так і інноваційні розробки в сфері спеціальних питань економічної філософії, особистісного розвитку, проблем управління, штучного інтелекту тощо.

Водночас це було би орієнтиром в оцінці фахової компетенції та плідності наукової роботи викладачів кафедри філософії, давало б змогу реалізувати дослідницький інтерес в прямому зв'язку зі специфічними завданнями економічного університету. І визначало б спрямування розвитку кафедри філософії як провідного дослідницького центру в Україні з відповідних питань, що в свою чергу істотно впливало на реноме університету.